

ПОКАЗНИКИ ТА КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНО-ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ

INDICATORS AND CRITERIA OF PROFESSIONAL-EXTREME COMPETENCE FORMATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS OPERATIONAL AND RESCUE SERVICE

Стаття присвячена визначенню критеріїв та показників формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, належний рівень сформованості якої передбачає здатність та готовність ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах. У публікації здійснено аналіз наукових підходів до розробки критеріїв та показників сформованості професійної компетентності та професійної підготовки психологів. Сьогодні проблема результативності професійної підготовки фахівців екстремальних видів діяльності в процесі здобуття вищої освіти є актуальною, так як кожного дня збільшується кількість надзвичайних ситуацій, коли необхідно швидко й ефективно надавати екстрену психологічну допомогу постраждалим внаслідок ракетних ударів, а також здійснювати заходи психопрофілактики, психологічного відновлення, психологічного супроводу рятувальників під час виконання службових завдань. Визначення критеріїв та показників сформованості професійно-екстремальної компетентності дозволяє проаналізувати сучасний стан та перспективи удосконалення системи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. На основі теоретичного аналізу науково-педагогічних джерел та враховуючи наявний досвід професійної підготовки майбутніх психологів в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, ми виокремили чотири компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби: мотиваційно-вольовий, професійно-знанневий, екстремально-діяльнісний та особистісно-рефлексивний. Основними критеріями формування професійно-екстремальної компетентності ми виділили адаптаційний, когнітивний, функціональний і аксіологічний. Також виокремили відповідні до них показники. Проаналізовані показники та критерії формування професійно-екстремальної компетентності у психологів Державної служби України з надзвичайних ситуацій протягом професійної підготовки дадуть змогу визначити сучасний стан їхньої професійної підготовки.

Ключові слова: професійна підготовка, критерій, показник, професійна компетентність, майбутні психологи, професійно-екстремальна компетентність.

The article is devoted to determining the criteria and indicators for the formation of professional-extreme competence in future psychologists of the emergency rescue service in higher education institutions with specific learning conditions, the proper level of which involves the ability and readiness to effectively do professional tasks in special and extreme conditions. The publication analyzes scientific approaches to developing criteria and indicators for the formation of professional competence and training of psychologists. Today, the issue of the effectiveness of professional training for specialists in extreme activities during higher education is relevant, because the number of emergency situations are increasing fast, when it is needed to provide effective emergency psychological assistance to people because of missile strikes and implement measures of psychoprophylaxis, psychological recovery, and psychological support for rescuers during their work. The identification of criteria and indicators for the formation of professional-extreme competence allows analyzing the current state and prospects for improving the training system for future psychologists in the emergency rescue service. Based on the theoretical analysis of scientific and pedagogical sources and considering the existing experience of professional training for future psychologists in higher education institutions with specific learning conditions, four components of professional-extreme competence for future psychologists of the emergency rescue service are identified: motivational-volitional, professional-cognitive, extreme-functional, and personal-reflective. The main criteria for the formation of professional-extreme competence are adaptive, cognitive, functional, and axiological. Also, we identified indicators corresponding to them. The analyzed indicators and criteria for the formation of professional-extreme competence in psychologists of the State Emergency Service of Ukraine during professional training will allow determining the current state of their professional preparation.

Key words: professional training, criterion, indicator, professional competence, future psychologists, professional-extreme competence.

УДК 377.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.2.31>

Пилипенко Л.В.,

викладач кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У зв'язку із сучасними соціальнополітичними, економічними та інформаційними умовами розвитку суспільства все більшої важливості набуває вміння реагувати та діяти у різних непередбачуваних ситуаціях, що є особливо актуальним для психологів оперативно-рятувальної служби. Сьогодні психологи Державної служби України

з надзвичайних ситуацій є тими, хто надає психологічну допомогу постраждалому населенню внаслідок надзвичайних ситуацій, спричинених воєнним станом в Україні, тому їхня діяльність яких має екстремальний характер.

Професійна підготовка психологів оперативно-рятувальної служби здійснюється у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання,

саме тому перед такими закладами постають нові виклики, які пов'язані зі зростанням кількості надзвичайних ситуацій. Важливим завданням є навчання особливостям та алгоритмам надання екстреної психологічної допомоги, забезпечення психологічного супроводу рятувальників під час виконання завдань за призначенням, проведення заходів психологічного відновлення, психопрофілактики тощо. Отже, основну роль відіграє якісна професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, які повинні вміти конструктивно реагувати та виконувати професійні завдання в непередбачуваних обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми професійної підготовки майбутніх психологів представлені у працях О. Бондаренка, Ю. Вінтюка, В. Волошиної, Т. Григоренко, Л. Карамушки, С. Максименка, В. Панка, Н. Перегончук, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Синишиної, Т. Титаренко, Н. Чепелевої, В. Ямницького. Вивчення професійної підготовки та професійної компетентності майбутніх психологів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання займалися М. Козяр, Т. Конівіцька, А. Литвин, Н. Оніщенко, Л. Руденко, Р. Сірко, О. Тімченко, але поза увагою дослідників залишилось питання формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на велику кількість надзвичайних ситуацій сьогодні, дослідження критеріїв і показників професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів ризиконебезпечних професій, є необхідним, оскільки суспільство потребує висококваліфікованих фахівців у сфері безпеки людини.

Метою статті є визначення критеріїв та показників сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. Професійно-екстремальну компетентність ми визначаємо як складову професійної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, тобто складну систему діяльнсно-рольових вмінь, навичок та особистісних характеристик, які забезпечують здатність та готовність майбутнього психолога ефективно виконувати професійні завдання в особливих та екстремальних умовах. Належний рівень її сформованості є передумовою забезпечення ефективної діяльності у непередбачуваних обставинах. Для визначення сформованості професійно-екстремальної компетентності першочергово необхідно проаналізувати базові поняття, а саме «компонент, «критерій» і «показник».

Термін «критерій» в Академічному тлумачному словнику трактується як підстава для оцінки,

визначення або класифікації чогось; мірило [5]. У Словнику-довіднику з професійної освіти (за редакцією А. Семенової) термін «критерій» трактується як мірило оцінки, судження, необхідна та достатня умова проявлення або існування якогось явища чи процесу [11, с. 95]. У другому виданні Українського педагогічного енциклопедичного словника українського педагога С. Гончаренка поняття «критерій» – це ознака, на основі якої здійснюється оцінка будь-чого; мірило» [2, с. 245].

В. Мазін розглядає «критерій» як узагальнену характеристику властивостей об'єкта або процесу. Автор розрізняє якісні показники, які свідчать про наявність або відсутність певної властивості, та кількісні, що визначають те, як певна властивість виражається та розвивається [6, с. 218]. В «Енциклопедії освіти», за редакцією В. Кременя, під критеріями і показниками якості навчальної діяльності розуміють сукупність ознак, на основі яких оцінюються умови, процес та результат навчальної діяльності, що відповідає заданій меті [4]. Отже, критерій ми розуміємо як об'єктивну ознаку, за допомогою якої можна оцінити ступінь досягнення певної мети, вираження певних властивостей.

Відповідно до Академічного тлумачного словника «показник – це свідчення, доказ, ознака чого-небудь» [7]. У Словнику української мови» в 11 томах «показник – це свідчення, доказ, ознака чого-небудь; наочні дані про результати якоїсь роботи, якогось процесу; дані про досягнення в чому-небудь [8].

Слід зазначити, що в сучасній педагогічній літературі такі поняття, як «критерій» і «показник» є тісно пов'язаними один з одним. Кожен критерій складається із складових певних показників, що доповнюють та уточнюють зміст кожного критерію.

Аналіз досліджень науковців, спрямованих на виявлення критеріїв і показників професійно-екстремальної компетентності, дозволяє зробити висновок, що визначених поки тверджень серед дослідників немає. Значна увага приділялась визначенню критеріїв і показників професійної компетентності та професійної підготовки. Так, науковець Ю. Вінтюк виділяє такі критерії професійної компетентності майбутніх психологів, як мотиваційний, когнітивний, діяльнісний і особистісний [1, с. 80].

Т. Григоренко у дослідженні професійної компетентності у психолога (спеціального, клінічного) виокремлює мотиваційний; когнітивний; діяльнісний; рефлексивний критерії [3].

Дослідження проблеми професійної підготовки психологів у галузі спеціальної освіти дозволило Д. Супрун визначити такі критерії та показники рівнів сформованості компонентів професійної підготовки, а саме професійно-мотиваційний (показники: сформованість ціннісних орієнтацій; сформованість мотиваційного ставлення до

професійної діяльності; сформованість мотиваційного професійного спрямування), когнітивно-компетентнісний (показники: системність знань; усвідомленість знань; стійкість знань), операційно-діяльнісний (показники: готовність до професійної діяльності: сформованість діагностичних умінь, сформованість змістово-процесуальних умінь, сформованість прогностичних умінь; здатність використовувати набуті вміння та навички при вирішенні професійних завдань), результативно-рефлексивний (показники: здатність до самоаналізу та рефлексії, орієнтація на самовдосконалення, саморозвиток через свідому постановку та виконання професійних завдань більшої складності) [12].

Критеріями професійної компетентності практичного психолога В. Синишина визначала мотиваційно-аксіологічний, когнітивно-методологічний, організаційно-поведінковий, особистісно-рефлексивний [9, с. 137].

Досліджуючи підготовку майбутнього психолога Державної служби з надзвичайних ситуацій, Р. Сірко виокремила критерії їхньої професійної підготовки, а саме особистісно-мотиваційний (показники: професійно-значимі якості особистості), діяльнісно-операційний критерій (показники: структура та стрес-чинники професійної діяльності психолога оперативно-рятувальної служби) та змістовно-інформаційний (професійні знання, вміння та навички) [10, с. 147].

Тому, узагальнюючи напрацювання дослідників та результати теоретичного аналізу науково-педагогічних джерел, враховуючи наявний досвід професійної підготовки майбутніх психологів в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, ми виокремили чотири компоненти професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, а саме мотиваційно-вольовий, професійно-знаннявий, екстремально-діяльнісний та особистісно-рефлексивний.

Мотиваційно-вольовий компонент відображає сукупність мотивів досягнення успіху та адаптивності до нових непередбачуваних ситуацій. Так сформованість цього компоненту визначаємо за адаптаційним критерієм, де позитивна адаптація є одним із ключових факторів для формування професійно-екстремальної компетентності. Цей критерій дозволяє оцінити ступінь адаптивності до різноманітних ситуацій екстремального характеру у професійній діяльності, мотивації до самореалізації у професії шляхом здобування нових знань і вмінь, а також вольових зусиль, спрямованих на виконання професійно-екстремальних завдань.

Показниками адаптаційного критерію нами визначено такі: мотиви досягнення успіху у професії психолога оперативно-рятувальної служби; мотив вижити та допомогти; усвідомлення цінності

та значущості професійної підготовки; наявність вольових якостей особистості; механізми психологічного захисту; копінг-стратегії, як здійснення адаптивної відповіді особистості на непередбачувані ситуації.

Професійно-знаннявий компонент професійно-екстремальної компетентності відображає рівень психологічних знань, зокрема із психології кризових ситуацій та психології діяльності в особливих умовах. Сформованість цього компонента є результатом продуктивної навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти в період професійної підготовки, що досліджується за допомогою когнітивного критерію. Показниками тут виокремлено обсяг, системність та усвідомленість професійних знань, що визначається середнім балом здобувача.

Екстремально-діяльнісний компонент характеризує наявність у здобувачів вищої освіти необхідних практичних умінь та навичок, зокрема адекватно оцінювати ситуацію та уміння прогнозувати та на основі швидких та правильних дій в екстремальних ситуаціях. Цей компонент можна визначити за допомогою функціонального критерію, показниками якого виступають здатність адекватно оцінювати ситуації; сформованість прогностичних умінь; уміння використовувати набуті знання та практичні навички при вирішенні професійних завдань; готовність до професійної діяльності. Вищезгаданий критерій дозволяє охарактеризувати практичну здатність діяти в обстановці, що характеризується екстремальністю, та успішно застосовувати уже раніше здобуті знання, вміння та навички. Зміст цього критерію відображає готовність до діяльності та здатність успішно працювати в особливих та екстремальних умовах.

Особистісно-рефлексивний компонент передбачає розвиток саморегуляції, наявність розвинутих професійно важливих якостей особистості, розвинуту здатність до рефлексії власної діяльності. Сформованість цього компоненту визначається за аксіологічним критерієм.

Показниками цього критерію виступають здатність до самоаналізу і рефлексії; індивідуально-психологічні властивості майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби; професійно важливі якості особистості, зокрема комунікабельність, емоційна стійкість, впевненість в собі, самоповага, самосприйняття, високий самоконтроль, позитивна самомотивація, акцентуації характеру, відсутність схильності до адиктивної, агресивної та деліквентної поведінки тощо.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що виявлені критерії та показники сформованості професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби дозволяє діагностувати рівні її сформованості.

Висновки. Отже, визначення критеріїв та показників сформованої професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби, що є підґрунтям їхньої професійної підготовки, що є основою для вимірювання рівня сформованості. Подальші перспективи дослідження полягають у обґрунтуванні педагогічних умов та розробці методики формування професійно-екстремальної компетентності майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби під час навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Вінтюк Ю. В. Критерії сформованості професійної компетентності майбутніх психологів. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pippo_2017_1_10 (дата звернення: 06.01.2024).
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : «Волинські обереги», 2011. 552 с.
3. Григоренко Т. В. Формування професійних компетентностей у психолога (спеціального, клінічного) у процесі навчання : дис. ... докт. філос. : 016 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 237 с.
4. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. КРИТЕРІЙ – Академічний тлумачний словник української мови. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/kryterij> (дата звернення: 03.01.2024).
6. Мазін В. М. Критерії та показники сформованості культури самореалізації педагога. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2007. №. 41. С. 217–225.
7. ПОКАЗНИК – Академічний тлумачний словник української мови. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <http://sum.in.ua/s/pokaznyk> (дата звернення: 05.01.2024).
8. ПОКАЗНИК – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. СЛОВНИК – тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=показник> (дата звернення: 05.01.2024).
9. Синишина В. М. Організація експериментального дослідження та аналіз результатів функціонування системи фахової підготовки майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 74. С. 137–140.
10. Сірко Р. І. Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах : монографія. Львів. «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2017. 482 с.
11. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А. В. Семенової. Одеса : Пальміра, 2006. 272 с.
12. Супрун, Д. М. Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 392 с.